

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته صنایع دستی گرایش پژوهش هنر

عنوان:

ریشه‌یابی نقوش چادرشب‌های قاسم آباد گیلان

استادان راهنما:

دکتر پریسا شاد قزوینی

دکتر مهرانگیز مظاهری

دانشجو:

سیده مینا معاف

سال ۱۳۹۲

کلیه دستاوردهای این پژوهش متعلق به
دانشگاه الزهرا(س) است.

تقدیم می‌کنم

به مادر دلسوزم که شوق هستی و آموختن را به من آموخت و سیاوش عزیز و همیشه همراهم.

سپاس گذاری

این پایان نامه را به پاس یاوریهای صادقانه اساتیدم، خانم دکتر شاد و خانم دکتر مظاهری به اتمام رساندم و اگر همدلی و یاری این عزیزان با من نبود، این پایان نامه به انجام نمی‌رسید.

چکیده

در این پایان نامه به روند شکل‌گیری فرم و رنگ در نقوش چادرشب‌های قاسم آباد گیلان از گذشته تا حال پرداخته می‌شود. این امر بدون بررسی موقعیت‌های جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی مردم گیلان زمین و منطقه قاسم آباد امکان پذیر نخواهد بود. علاوه بر آن، فرهنگ عامه و آداب و رسوم موجود در این ناحیه مورد کنکاش قرار گرفته و با بررسی نقوش دیگر صنایع دستی در گیلان (از لحاظ فرم و رنگ) مقایسه‌ای با نقوش چادرشب‌های قاسم آباد، انجام پذیرفت.

در این پژوهش همچنین به بررسی نقشمایه‌های موجود در جام‌های مارلیک پرداخته شده، تا بتوان رابطه‌ای بین نقوش چادرشب با نقوش حکاکی شده بر روی جام‌ها به دست آورد. در واقع تمامی این عوامل، چه مستقیم و چه غیرمستقیم در بافت چادرشب تاثیر گذار بوده و به گونه‌ای دل نشین که حاکی از فرهنگ عامه منطقه می باشد، کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. نتیجه‌ای که از این مباحث گرفته شد، آن است که در اجرای نقوش چادرشب، طراح به دلیل محدودیت در نوع بافت و جنس چادرشب، بیشتر از خطوط شکسته وهندسی استفاده کرده و اضافه بر آن به این نکته دست یافتیم که سنت‌های اجرای این نقوش در دیگر آثار صنایع دستی گیلان قابل شناسایی می‌باشد.

با وجود تمام کاستی‌ها و محدودیت منابع و مستندات در ارتباط با موضوع پایان نامه، تلاش بر آن شد که کلیه منابع (کتابخانه‌ای، سایت‌های آن‌لاین) مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. علاوه بر آن جهت تکمیل اطلاعات، تحقیق میدانی در خصوص چادرشب قاسم آباد از مردم محلی به عمل آمد.

واژگان کلیدی : نقوش چادرشب، قاسم آباد، گیلان، فرهنگ عامه، اشیاء صنایع دستی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

چکیده

فصل اول : کلیات پژوهش

- ۱-۱ مقدمه ۲
- ۲-۱ بیان مسئله ۳
- ۳-۱ سابقه پژوهشی ۴
- ۴-۱ ضرورت، هدف و مقاصد پژوهش ۴
- ۵-۱ پرسش ها و فرضیه های پژوهش ۴
- ۶-۱ جامع آماری ۵
- ۷-۱ روش تجزیه و تحلیل داده ها ۶

فصل دوم : نگاهی به فرهنگ عامه گیلان

- ۱-۲ موقعیت جغرافیایی گیلان ۸
- ۲-۲ تاریخ و تمدن گیلان ۱۰
- ۳-۲ بررسی فرهنگ و آداب و رسوم در گیلان ۳۰
- ۴-۲ زبان، نژاد، مذهب ۳۵
- ۵-۲ نمایش های سنتی و مردمی ۳۷

۳۸ ۶-۲ صنایع دستی استان گیلان
۴۲ ۱-۶-۲ دستبافته‌های پشمی گیلان
۵۲ ۲-۶-۲ دستبافته‌های حصیری گیلان
۵۵ ۷-۲ نقش اقتصاد در صنایع دستی گیلان

فصل سوم : چادرشب و آئین و رسوم قاسم آباد

۵۸ ۱-۳ جغرافیا و تاریخ و تمدن قاسم آباد
۶۱ ۲-۳ فرهنگ و آداب و رسوم موجود در قاسم آباد
۶۴ ۳-۳ پوشش زن قاسم آبادی
۶۶ ۴-۳ چادرشب بافی قاسم آباد
۷۸ ۵-۳ جایگاه ابریشم در دستبافته‌های گیلان
۸۱ ۶-۳ جایگاه چادرشب در آداب و رسوم قاسم آباد
۷۴ ۷-۳ ساختار و تکنیک بافندگی چادرشب

فصل چهارم : تجزیه و تحلیل نقوش چادرشب

۹۱ ۱-۴ مفهوم نقش
۹۵ ۲-۴ نقوش چادرشب
۱۰۶ ۳-۴ تجزیه و تحلیل نقوش
۱۲۲ ۴-۴ جداول معرفی و مقایسه نقوش
۱۴۳ نتیجه‌گیری

فهرست منابع و مآخذ

- ۱۴۶ فهرست منابع و مآخذ فارسی
- ۱۵۰ فهرست مقالات
- ۱۵۲ فهرست پایان نامه‌ها

فهرست تصاویر

عنوان	صفحه
تصویر ش ۱. نقشه گیلان	۹
تصویر ش ۲. ریتون گاو کوهاندار مارلیک	۱۲
تصویر ش ۳. بز مفرغی مارلیک	۱۲
تصویر ش ۴. دستبند تزئین شده با سر ۶ شیر در بالا و نقوش برجسته	۱۳
تصویر ش ۵. ساغر موزائیکی مارلیک	۱۳
تصویر ش ۶. مجسمه مفرغی موش مارلیک	۱۶
تصویر ش ۷. مجسمه مفرغی گوزن مارلیک	۱۶
تصویر ش ۸. اسباب بازی مفرغی مارلیک	۱۶
تصویر ش ۹. فیگور سفالی نوازندگان مارلیک	۱۶
تصویر ش ۱۰. خرس نشسته سفالی مارلیک	۱۶
تصویر ش ۱۱. جام زرین مارلیک با نقش حمله شیر	۱۷
تصویر ش ۱۲. جام زرین اسب افسانه‌ای شاخدار مارلیک	۱۸
تصویر ش ۱۳. جام طلا با نقوش افسانه‌ای گاو بالدار و سیمرغ	۱۸
تصویر ش ۱۴. جام زرین افسانه زندگی	۱۹
تصویر ش ۱۵. درخت تک بن روی جام زرین و گاوهای حامی	۱۹
تصویر ش ۱۶. دکمه طلایی مارلیک	۲۲

- تصویر ش ۱۷. نیم تنه طلایی مارلیک ۲۲
- تصویر ش ۱۸. جام سیمین مارلیک با حاشیه بز کوهی ۲۳
- تصویر ش ۱۹. جام زرین مارلیک با نقش ازدهای دو سر ۲۳
- تصویر ش ۲۰. جام زرین مارلیک با یک ردیف نقش برجسته بز کوهی ۲۳
- تصویر ش ۲۱. اسکوس خاکستری رنگ تالش ۲۷
- تصویر ش ۲۲. تنگ سفالی تالش با نقش سرخس ۲۷
- تصویر ش ۲۳. تنگ سفالی تالش با نقش سرخس ۲۷
- تصویر ش ۲۴. قالب سفالی با نقش پرنده دریایی (لک‌لک، دُرنا) ۲۷
- تصویر ش ۲۵. پیکره سفالی املش ۲۸
- تصویر ش ۲۶. تبر با سر قوچ از املش ۲۸
- تصویر ش ۲۷. پیکره سفالی املش ۲۸
- تصویر ش ۲۸. پیکره سفالی املش ۲۸
- تصویر ش ۲۹. گاو کوهاندار املش ۲۸
- تصویر ش ۳۰. گوزن سفالی املش ۲۸
- تصویر ش ۳۱. بز کوهی سفالی املش ۲۹
- تصویر ش ۳۲. اردک سفالی املش ۲۹
- تصویر ش ۳۳. جام سیمین املش ۲۹
- تصویر ش ۳۴. جنگ ورزا در گیلان ۳۴
- تصویر ش ۳۵. چموش ماسوله ۴۲
- تصویر ش ۳۶. جوراب با نقش سرخس ۴۳

- تصویر ش ۳۷. جوراب با نقش سرخس ۴۳
- تصویر ش ۳۸. جوراب با نقش گل ۴۳
- تصویر ش ۳۹. جوراب با نقش گل ۴۳
- تصویر ش ۴۰. جوراب با نقش گل ۴۳
- تصویر ش ۴۱. جوراب با نقش گل ۴۳
- تصویر ش ۴۲. جوراب با نقش گل ۴۳
- تصویر ش ۴۳. جوراب با نقش گل ۴۳
- تصویر ش ۴۴. شال تک رنگ ۴۵
- تصویر ش ۴۵. شال راه راه ۴۵
- تصویر ش ۴۶. قلابدوزی با ابریشم ۴۶
- تصویر ش ۴۷. جاجیم ۴۷
- تصویر ش ۴۸. نقش گلدان یا کوزه ۴۸
- تصویر ش ۴۹. نقش آینه ۴۸
- تصویر ش ۵۰. لانه زنبوری خرچنگی ۴۸
- تصویر ش ۵۱. نقش بوته ای ۴۸
- تصویر ش ۵۲. نقش سماور ۴۹
- تصویر ش ۵۳. نقش شاخه‌ای ۴۹
- تصویر ش ۵۴. نقش گل ستاره ۴۹
- تصویر ش ۵۵. نقش لوزی ۴۹
- تصویر ش ۵۶. نمد ۵۰

- تصویر ش ۵۷. نمد ۵۰
- تصویر ش ۵۸. چادرشب ابریشم ۵۲
- تصویر ش ۵۹. سبد مروار بافی ۵۳
- تصویر ش ۶۰. حصیر بافی ۵۴
- تصویر ش ۶۱. سبد بامبو ۵۴
- تصویر ش ۶۲. طبیعت قاسم آباد ۵۹
- تصویر ش ۶۳. قلعه بَندبُن ۶۱
- تصویر ش ۶۴. چهره یک بانوی گیلانی از تکه خرده جام مفرغی در مارلیک
..... ۶۴
- تصویر ش ۶۵. لباس قاسم آبادی ۶۵
- تصویر ش ۶۶. چادرشب قاسم آباد با قدمت ۱۰۰ ساله از ابریشم ۷۰
- تصویر ش ۶۷. چادرشب راهراه ۷۲
- تصویر ش ۶۸. چادرشب چهارخانه ۷۲
- تصویر ش ۶۹. مرد اسب سوار در چادرشب ۱۰۰ ساله ۷۳
- تصویر ش ۷۰. آدمک ۷۳
- تصویر ش ۷۱. مرد اسب سوار در چادرشب ۱۲۰ ساله ۷۳
- تصویر ش ۷۲. مرد قایقران ۷۴
- تصویر ش ۷۳. نقش پرنده ۷۴
- تصویر ش ۷۴. نقش شتر ۷۴
- تصویر ش ۷۵. نقش بزکوهی ۷۵

- تصویر ش ۷۶. نقش حلزون ۷۵
- تصویر ش ۷۷. نقش تمساح ۷۵
- تصویر ش ۷۸. نقش پرنده و گل قالی ۷۵
- تصویر ش ۷۹. نقش سگ ۷۵
- تصویر ش ۸۰. نقش پروانه ۷۶
- تصویر ش ۸۱. نقش گل قالی ۷۶
- تصویر ش ۸۲. نقش درخت سرو و گل قالی ۷۶
- تصویر ش ۸۳. نقش درخت سرو ۷۶
- تصویر ش ۸۴. نقش گل ماکو (شانه دو طرفه) ۷۶
- تصویر ش ۸۵. نقش چلچراغ ۷۷
- تصویر ش ۸۶. صندوقچه ۷۷
- تصویر ش ۸۷. آب پاش ۷۷
- تصویر ش ۸۸. تبرزین ۷۷
- تصویر ش ۸۹. تبرزین ۷۸
- تصویر ش ۹۰. نقش ماه در آب ۷۸
- تصویر ش ۹۱. چادرشب چهار خانه از جنس کاموا ۸۳
- تصویر ش ۹۲. عروسک پشمی ماسوله ۸۵
- تصویر ش ۹۳. دستگاہ بافندگی پاچال ۸۸
- تصویر ش ۹۴. غار دوشه خرم آباد ۹۱
- تصویر ش ۹۵. جام سفالین شوش ۹۲

- تصویر ش ۹۶. ریتون سفالی املش ۹۴
- تصویر ش ۹۷. نقش شانه دو سر ۹۶
- تصویر ش ۹۸. نقش درخت زندگی بر روی جام زرین مارلیک ۱۰۰
- تصویر ش ۹۹. نقش چکمه ۱۰۴
- تصویر ش ۱۰۰. تبرزین ۱۰۷
- تصویر ش ۱۰۱. مرد اسب سوار ۱۱۱
- تصویر ش ۱۰۲. مرد اسب سوار فرش پازیریک ۱۱۲
- تصویر ش ۱۰۳. نقش بزکوهی ۱۱۵
- تصویر ش ۱۰۴. تصویر ماه در حوض ۱۱۶
- تصویر ش ۱۰۵. درخت سرو هرزویل ۱۱۷
- تصویر ش ۱۰۶. تصویر درخت سرو و گل قالی ۱۱۸
- تصویر ش ۱۰۷. تصویر درخت سرو، گل قالی و پرنده ۱۱۸
- تصویر ش ۱۰۸. تصویر درخت سرو ۱۱۹
- تصویر ش ۱۰۹. نقش سرو بر دیوار خانه‌ای در لاکان ۱۱۹
- تصویر ش ۱۱۰. نقش سرو بر دیوار خانه‌ای در املش ۱۱۹
- تصویر ش ۱۱۱. نقش چلچراغ ۱۱۹
- تصویر ش ۱۱۲. گل چلچراغ داماش ۱۲۰
- تصویر ش ۱۱۳. طرز صلیبی در ناحیه ماقبل تاریخی ۱۲۰
- تصویر ش ۱۱۴. نقش شانه‌ای بر دیوار خانه‌ای در ده چوبر فومن ۱۲۱
- تصویر ش ۱۱۵. نقش شانه‌ای چادرشب ۱۲۱

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۱۹	جدول شماره ۱- معرفی نقوش چادرشب
۱۲۷	جدول شماره ۲- معرفی نقوش گلیم
۱۳۰	جدول شماره ۳- معرفی نقوش جوراب پشمی
۱۳۴	جدول شماره ۴- مقایسه نقوش دست بافته‌ها

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه

قاسم آباد استان گیلان یکی از مناطق مهم چادرشب بافی در شمال ایران به شمار می‌رود که به تولید این دستبافته می‌پردازد. از جمله ویژگی‌های بارز بکار رفته در این دست بافته، استفاده از نقوش انتزاعی و رنگ‌های متنوع و شاد است. یکی از مهمترین اهداف در راستای ریشه‌یابی نقوش چادرشب‌های قاسم آباد، کمک به هویت بخشی و برگرداندن هویت اصلی این دستبافته در زندگی و جامعه کنونی است. هویتی که شاید بخشی از آن در طول دوران به دلیل بی‌توجهی به این دست بافته و نقوش بکار رفته در آن مغشوش شده و باعث گردیده این هنر بصورتی کم رنگ و به نوعی مهجور واقع شود و در نتیجه دستمایه‌ای برای ثروت‌اندوزی و تجارت عده‌ای خاص برای کسب درآمد تبدیل شود.

یکی دیگر از مهمترین اهداف ریشه‌یابی نقوش، سوالاتی است که پیرامون چگونگی ایجاد نقوش در این دست بافته ایجاد می‌گردد، که پاسخگویی و پی بردن به چگونگی آنها، خود نقش بسزایی در بقاء این دست بافته‌ها و نقوش آن داشته و در نتیجه ارزش و اصالت این طرح‌ها و نقوش را مشخص می‌کند. چرا که همانطور میدانیم مجموعه عظیمی از نقوش بکار رفته در فرش‌ها و اینگونه دست بافته‌ها در طول زمان، به علت بی‌توجهی و عدم ریشه‌یابی درست از بین رفته‌اند، که اگر کمی برای آنها اندیشیده می‌شد و برای احراز هویت و ریشه نقوش بکار رفته در آنها تلاش می‌گردید، شاید اکنون بسیاری از نقوش و طرح‌هایی که در گذشته وجود داشتند اما حال، هیچگونه اثری از آنها نیست را، بصورت گنجینه‌ای عظیم و پشتوانه‌ای ارزشمند برای خلق این نوع دست بافته‌ها در اختیار می‌داشتیم.

همانطور که میدانیم نقش‌ها و طرح‌های بکار رفته در آثار و بافته‌ها، جدا از محیطی که در آن بافته شده و یا درست شده‌اند نیستند. یعنی انسان و چگونگی زیست او در هر زمانه‌ای، تاثیر

مستقیم روی آثار هنری که تولید می کرده و نقوشی که روی آن خلق می کرده، داشته است. هر نقشی که در این دستبافته‌ها بوجود آمده به نوعی، ما به ازایی در دنیای خارجی دارد. منظور این است که نقوش چادرشب مانند خیلی از نقوشی که به دست بختیاری‌ها، قشقایی‌ها و یا ترکمنان بافته می شود، برگرفته از محیط و طبیعت اطراف خود و وام دار چگونگی زندگی این افراد و نحوه تقابلشان با سختی‌ها، نیازها و خواسته‌هایشان است و درست به همین علت است که، مشاهده می کنیم خیلی از این نقوش بصورت انتزاعی بکار گرفته شده‌اند، مانند نقاشی‌های کویسم. در نتیجه ریشه یابی نقوش این دست بافته‌ها و بخصوص چادرشب قاسم آباد، موضوع مورد بررسی این تحقیق، ما را با آداب و رسوم و خواسته‌ها و تاثیراتی که بافندگان آن از محیط اطراف خود گرفته‌اند آشنا کرده و این خود مانند پلی است که تاثیرات این دو مقوله را بر هم مشخص می‌سازد. علاوه بر آن، مقایسه این نقوش با سفالینه‌های این منطقه، به طور نمونه «سفالینه‌های مارلیک، تالش و املش» می تواند راهگشای مناسبی جهت ریشه یابی آن‌ها باشد.

۲-۱ بیان مسئله

چادرشبه‌های قاسم آباد گیلان، دستبافته‌های رنگینی هستند که دارای نقوش متنوع، از جمله چهارخانه، راه‌راه و استریلیزه می باشند و با کاربردهای مختلف، که مصرف محلی دارند مورد استفاده قرار می‌گیرند. این چادرشبه‌ها در دو نوع ابریشمی و پنبه‌ای بافته می‌شوند و محصولاتی کاملاً سنتی با قدمت ۱۴۰۰ ساله‌ای هستند، که احتمالاً نقوش آن برآمده از اقلیم، باورها، فرهنگ، سنن، آداب و رسوم یا نمادها و سمبل‌های جاری در جامعه خود است.

لذا بررسی رابطه بین این نقوش و فرهنگ حاکم بر آن جامعه و ریشه یابی آنها حائز اهمیت بوده و علاوه بر آن، تشابهات موجود میان این دست بافته‌ها با دیگر دست بافته‌های منطقه می‌تواند

معرف ارتباطات فرهنگی بین ایشان باشد که خود نیز قابل تامل است. این امر کمک شایانی به شناسایی هرچه بهتر این دست بافته‌ها و در نتیجه احیای بار معنایی و هنری آن می‌نماید.

۱-۳ سابقه پژوهشی

تحقیقات صورت گرفته راجع به این پایان نامه در منابع کتابخانه ای و پایان نامه‌های مرتبط در این حوزه مبین این مطلب است که تا کنون کسی با این رویکرد به این موضوع نیاندیشیده و کاری صورت نگرفته است و تنها تحقیقات و مقالاتی پیرامون خود چادرشب از جمله بررسی نقوش تزئینی هنر در گیلان که توسط نادر میرزاجانی است، صورت گرفته است.

۱-۴ ضرورت، هدف و مقاصد پژوهش

ضرورت تحقیق پیرامون این موضوع، شناسایی و معرفی آثاری است که جزء هنر و میراث ملی محسوب می‌شود که رو به نابودی و فراموشی است و این تحقیق فراخوانی است برای تمام کسانی که مدافع هنر و میراث از یاد رفته این کشورند و هدف از این بررسی دست یافتن به ریشه‌های نقوش چادرشب با توجه به آداب و رسوم و باورهای این منطقه و گیلان است.

۱-۵ پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش

(۱) چه عواملی در به وجود آمدن نقوش چادرشب نقش داشته است؟

• عوامل اجتماعی، باورهای مردم، آداب و رسوم، طبیعت و اسطوره‌ها تاثیر گذار بودند.